

I kot izolirana inovativnost večstanovanjske arhitekture v Sloveniji (od A do Ž)

Uroš Lobnik

A kot Anemična distanca, **B** kot Birokracija objektivizira arhitekturo, **C** kot Centralni tloris, **D** kot Domino house is not a house, **E** kot Ekstaza samopromocije ogroža večstanovanjsko arhitekturo, **F** kot Fleksibilnost masivne forme, **G** kot Garsonjera je zajedalec, **H** kot Heterogena arhitektura, **I** kot Izolirana inovativnost (stroke, parcele, hiše), **J** kot Javna površina ni praznina prostora, **K** kot Kontinuiteta predoločene nedoločenosti, **L** kot Lepota nepopolnega, **M** kot Manj-še ni več, **N** kot (Ne)inovativna realnost natečaja, **O** kot Okultizem fasade, **P** kot Preurejanje modernosti, **R** kot Rezerve, **S** kot Slepota specializacije, **Š** kot Šepanje tlorisa, **T** kot Transport Oriented Development (TOD), **U** kot Uročenost forme, **V** kot Večgeneracijsko bivanje, **Z** kot Zdravilci prostora, **Ž** kot Živeti v ikoničnem ali Živo projektiranje

»Nikoli ni čas, da bi delali narobe, čeprav vemo, da še ni nastopil čas, ko bomo lahko delali prav.«

Nekaj let, neko krajše obdobje, je bilo načrtovanje večstanovanjske gradnje paradni konj novodobne slovenske arhitekture! Mlajše in srednje generacije arhitektov so generirale nove podobe večstanovanjske krajine, ki je predstavljala »show« teritorij najbolj propulzivnih arhitekturnih birojev. Ni bilo pomembno, kako smotno je načrtovano, odločala je forma, saj stavbe niso smele spominjati na socrealistične normativne klade – od tod barvita igrivost in razgibanost fasadne opne, izločanje iz ortogonalne ravnine ter paralele (na mizo položena ravnila). Nekatere večstanovanjske stavbe so bile tako drugačne, da so izstopale iz zahodnoevropskih normativov, bile opažene tudi zunaj domovine ter preoblekle naslovnice nekaterih tujih revij in knjig.

O potrebah, lokacijah in tipologijah večstanovanjske gradnje so odločali investitorji, arhitekti pa so (skoraj vsi) projektirali v skladu z željami naročnikov. Raznolikost podobe je prinašala maskiranje investicijske vrednosti ter promocijo. Konjunktura je hkrati pogojevala odzivno produciranje načrtov, zato ni bila ugoden čas za uveljavljanje prostorskih novosti in angažiran, celosten pristop arhitektov, kar je morda razlog, da slovenska večstanovanjska arhitektura od osamosvojitve naprej ni bila strokovno kompleksno ovrednotena. Arhitekturna stroka ni uspela vzpostaviti vrednostnega kritičnega sistema, kljub temu da je večina tistih arhitektov, ki so projektirali, zaznavala manjše ali večje anomalije, kot so npr. premajhni tlorisi z neustrezno orientacijo. Celosten načrtovalski pristop ni bil zelen, njegov razvoj je bil prepuščen »developerjem«, celo javni naročnik se je velikokrat obnašal kot nepremičninski agent in ne kot usmerjevalec stanovanjske politike na državni ravni. Trend nekritičnega odnosa arhitektov do samoregulacijskih tržnih procesov (in v šolah) je vodil v pretirano specializacijo in sekularizacijo poklica, kar je zavedlo tudi najbolj kreativni del arhitekturne stroke v pragmatično in normativizirano pohlevnost. Trenutno izjemno nizka tržna vrednost arhitekturnega projektiranja med drugim dokazuje, da arhitekti vse od osamosvojitve naprej niso našli ustreznega sogovornika, da bi skupaj vzpostavili stanovanjsko politiko, ki bi usmerjala in spodbujala kakovosten razvoj večstanovanjske gradnje.

Na vprašanje, kdo in kako naj bi usmerjal razvoj večstanovanjske gradnje v Sloveniji, še zmeraj nimamo odgovora. Manko vpliva na razvoj kreativnega potenciala sodobne slovenske arhitekture čutimo vsi. Stanje slovenske večstanovanjske gradnje bo potrebno raziskati od A do Ž.

A kot Anemična distanca

Slovenska arhitekturna stroka je ažurno ocenjevala kakovost načrtovanja večstanovanjskih stavb z organizacijo simpozijev in seminarjev, na katerih so kmalu več ali manj isti arhitekti nekritično promovirali večšino projektiranja »show« arhitekture. V raziskovanju sodobne forme in podobe (npr. fasada v podobi vstopnice za rave party ali mobilnega telefona) so bili izključeni nekateri ključni načrtovalski parametri večstanovanjske gradnje. Ko sem pred leti na nekem

simpoziju o večstanovanjski gradnji opozoril na neskladje med zavzetostjo arhitektov pri uvajanju novih form ter nezavzetostjo za ustrezen odnos do ne-kvalitetnih normativnih izhodišč (ki bi jih bilo smiselno spremeniti), mi je dal organizator vedeti (tudi s prosečim in pomilujočim pogledom), da danes pač tako je in da arhitekt nič ne more! Ni in ne bi smelo biti res! Za arhitekto ni nikoli čas, da bi delali narobe, čeprav še ni nastopil čas, ko bodo lahko delali prav.

B kot Birokracija objektivizira arhitekturo

Stroka in država težita k čim bolj natančno razdelanim zakonodajnim določilom, katerih cilj je prenesti kompleksnost odgovornosti na vse večjo množico specializiranih strokovnjakov. Arhitekt pa ni ozko specializiran strokovnjak. Arhitekt je generalist, ki povezuje znanja ozko specializiranih strokovnjakov. Zakonodajna določila so marsikje kontradiktorna, neuskkljena in se neprestano specializirajo, kar slovenske arhitekto spreminja iz generaliste v specialiste. Specializacija spreminja naravo arhitekturnega poklica, njena birokratska podlaga vodi arhitekturo v predoločeno nedoločenost, ki negativno vpliva na kreativnost arhitekta. Tveganje za celosten in razvojno naravnani pristop k projektiranju je previsoko. Stroka potrebuje nova očišča, nova izhodišča. Nedvomno se bo samoregulirala, tudi zaradi anemične srednje in starejše generacije arhitektov, ker nove generacije (tiste od generacije x naprej) ne bodo niti razumele niti zmoгле uporabljati neuskkljene birokratske mašinerije in se bodo preprosto uprle.

C kot Centralni tloris

Delež stanovanj s centralno tlorisno zasnovo v večstanovanjskih objektih je prenizek. Centralna tlorisna zasnova stanovanja ne pomeni centralne pozicije servisnega oz. mokrega jedra (kar je primerno za večje tlorisne površine), temveč osrednjo lego bivalnega prostora oz. osrednji, največji prostor bivanjske enote, na katerega so navezane ostale sobe. Takšnih tlorisnih zasnov v zadnjih dvajsetih letih sploh nismo gradili (čeprav smo ponovno uvedli zunanje hodnike). Nekaj večstanovanjskih objektov v Sloveniji s centralno tlorisno zasnovo sicer obstaja, vendar žal nimamo ustreznega novodobnega primera, ki bi pokazal prednosti takšnega prostorskega koncepta.

Centralna tlorisna zasnova z osrednjo bivalno sobo minimalizira delež površin za hodnike, omogoča pa tudi večjo prilagodljivost rabe manjših stanovanjskih enot. Centralni tloris naj postane epicenter renesanse slovenskega stanovanjskega tlorisa.

Č kot Čas za gruče, enklave, nove tipologije

Tako prostori mesta kot arhitekturna tipologija so neprestano v transformaciji. Vse višja hitrost transformacijskih procesov pogosto presega sposobnost mest, da jim sledijo. Na področju večstanovanjske gradnje je smiselno načrtovati gručaste, oblikovno zaključene enklave večstanovanjskih stavb, ki so sposobne generirati prepoznaven mikroambient. Združevanje večstanovanjskih enklav, ki so oblikovno različne (tudi zaradi raznolike uporabe tipologij) in zaradi tega prepoznavne, vodi v heterogenost strukturiranja urbanega prostora oz. v procese zviševanja deleža kakovostno oblikovanih in prepoznavnih urbanih struktur oz. stanovanjskih ambientov. Samo popolnoma zaključeno oblikovane in grajene skupine večstanovanjskih stavb so varne pred (samo)destrukcijo in le s svojimi ambientmi ter javnim programom (predvsem v pritličju) lahko učinkujejo kot povezovalci ter generatorji razvoja urbano prilagodljive in fleksibilne strukture. Mrtva morja velikih stanovanjskih sosesk so se posušila, procesi urbane regeneracije pogojujejo načrtovanje in gradnjo manjših, specifičnih večstanovanjskih ambientov, kot so gruče, enklave, nizi itn., z novimi tipologijami.

D kot Domino house is not a house

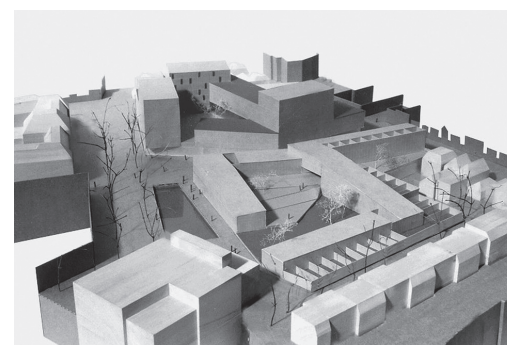
Le Corbusierjevo promoviranje hiše stroja je bilo izjemno učinkovito. Morda me je šele zato pred velikim lesenim modelom Domino Housa v Giradinah na zadnjem beneškem arhitekturnem bienalu (2014) prešinilo, da je ta koncept od vsega začetka v nasprotju z avtorjevimi izhodišči: minimalistična konstrukcijska zasnova, ki ponuja fleksibilnost rabe prostora, ima zaradi minimalističnega izhodišča minimalne možnosti za prilagajanje oz. kontinuiteto spremenljivih tlorisnih zasnov. Estetika stroja ima namreč tudi logiko stroja – zato hiše, načrtovane kot stroj, doživljajo enako usodo kot »mašina«. Ko se enkrat pokvari ali še preden postane neprimeren za uporabo, se stroj zavrže oz. predela. Arhitekti naj čim prej izdelajo predloge, kako predelati funkcionalistične stavbe, ki ne predstavljajo arhitekturnega presežka in ne ustrezajo več standardom rabe.

E kot Ekstaza samopromocije ogroža večstanovanjsko arhitekturo

Večstanovanjska arhitektura ne prenese lahkotnosti projektiranja, je izredno zahtevna in morda najtežja projektantska disciplina, kar razume vsak, ko se približa resnejšemu, bolj poglobljenemu načrtovanju. V obdobju slovenske konjunktore so arhitekti želeli uveljaviti čim več novih tipologij. To jim je v pretežni meri uspelo, toda nihče se ni želel pogovarjati o vseživljenjskem ciklu večstanovanjske stavbe, temveč predvsem o novi formi, kot o izkoriščeni priložnosti ter generatorju ideje za nove preizkuse. Lahkotnost vrednotenja večstanovanjske arhitekture je zadala vsakemu odgovornemu poskusu duhamorno težo. Šibka »ozaveščenost« arhitektov je v času konjunktore tradicionalna, predvsem kadar arhitekture ne generira skupnost, temveč posameznik, o čemer odlično piše Dayn Sudjic v svoji knjigi *The Edifice Complex, The Architecture of Power*. To nikakor ni pomnilo, da dialog o kvaliteti arhitekturnega načrtovanja ni bil potreben. Manko samokritičnega pogleda pri novodobnem formiranju arhitekture je morda eden od ključnih razlogov za nastanek eksplicitnih kriznih razmer (tudi v slovenski arhitekturi) in ne bi bilo dobro, da se kaj podobnega ponovi.

F kot Fleksibilnost masivne forme

Za umestitev stanovanj so izjemno zanimive in primerne številne strukture, ki niso bile načrtovane kot večstanovanjski objekt (tlorisi le-tega so funkcionalistično racionalizirani in načrtovani s standardiziranim minimumom) ter so bile masivno grajene (npr. poslovne stavbe, opuščeni tovarniški objekti, skladišča). Masivno grajene stavbe so zaradi svoje materialne ter prostorske strukture funkcionalno bolj prilagodljive, bolj programske fleksibilne in hkrati bolj mestotvorne. V masivno grajen objekt je mogoče dolbsti, gnesti, odvzeti in dodajati. Skeletna gradnja pa ponuja le okostje, v katerega ni mogoče posegati. Izkoristimo ponujeno priložnost, za spreminjanje namembnosti so najbolj fleksibilne masivno grajene stavbe (in neverjetno visoko število je praznih). Lahko jih obremenimo, nadgradimo, dopolnimo, vanje vsajamo začasne nove strukture in nove programe, in ponovimo. Ne pozabimo, najbolj prostorsko in programsko prilagodljive so masivno grajene stavbe. Najbolj fleksibilna forma je masivna forma.

Heterogeni habitati – prostori večstanovanjske tipologije, ki je razvita iz potreb po zagotavljanju čim bolj raznovrstnih bivalnih okolij za raznolike življenjske stile in katere cilj je zagotoviti izenačeno kakovost bivanja za vsako posamično enoto. Večina stanovanj ima veliko dnevno sobo, ki se odpira na teraso, balkon ali v vrt. Številna stanovanja so du- ali tripleksi. Primer: S 333, Architecture + Urbanism, Večstanovanjski kompleks, Groningen, Circus Ciboga, 1994–99)

Stanovanjski park – pogosto poimenovanje habitatov nizke in srednje gostote v naravnem okolju. Na območjih brez urbane rabe, kot so mestni robovi ali ambientmi v suburbanem prostoru, vzpostavljajo nove tipologije, gručasta naselja z gostotami pozidave, ki ohranjajo zaznavanje naravnega prostora. Večstanovanjske pozidave nizke gostote formirajo večstanovanjske otoke s skupnimi površinami, kot so ploščad, trg, vrtovi, parkirišče oz. garaže. Primer: Gigon Guyer, Večstanovanjsko naselje, Kilchberg, 1996.

Globoka balkonska loža je zaprta z vseh strani, navzgor pa se odpira skozi dve etaži. Stanovanjska enota v večstanovanjskem objektu ima tako zagotovljen zaseben zunanji prostor, ki mu škatlasta oblika in raba materialov lože dajeta lastnosti »stanovanjskega dvorišča«. Primer: Gmur & Steib, večstanovanjski kompleks na Paul-Clairmont Strasse, Zürich, 2006.

G kot Garsonjera je zajedavec

Preštevilni investitorji (gradbinci, nepremičninarji, samooklicani »developerji«) so stavili na garsonjero kot tisto prodajno enoto, ki pri investiciji večstanovanjskega objekta prinaša daleč največji dobiček. Ugodno za investitorja, nikakor pa ne za urbano okolje. Kljub nekaterim drastičnim spremembam socialne in starostne strukture kupcev (več ločitev, porast enogospodinjstev, ...) je ponudba na trgu v nekaj letih preseгла povpraševanje po garsonjerah. Garsonjere so zasedle (pre)drage parcele, preveč centralna (prestižna) urbana območja, pričele so zniževati kakovost centralnih urbanih območij ter pretirano zviševale ceno stanovanjskega kvadratnega metra. Zahteva po manjših stanovanjskih enotah bo naraščala, predvsem po tistih, ki bodo lokacijsko ter prostorsko specializirane za posamezne skupine uporabnikov. Večina gradenj iz obdobja konjunktura ni bila orientirana v kupca, ki išče manjše stanovanje za tretje življenjsko obdobje (oz. se ni zanje načrtovala), ne za gibalno ovirane osebe (delež takšnih stanovanj je prenizek), ampak v kreditojemalca, ki bo garsonjero odplačal s pobiranjem najemnine. Paradoksalno, garsonjera je prostorsko preveč poratna. Normativno namreč zahteva še parkirno površino, toda primerjava 25 m² za bivanje in 25 m² za avtomobil ni vzdržna! Pri garsonjerah 25 ni enako 25. Sploh ne v mestnih sredicah. Ob upoštevanju paradoksa garsonjere se ponuja rešitev v pametnem načrtovanju oz. v specializaciji lociranja ter glede na lokacijo v normativnem prilagajanju kvadrature garsonjere.

H kot Heterogena arhitektura

Kakšen odnos ima stroka do novih tipologij in razvoja presežkov na področju večstanovanjske gradnje? Kdo jih vrednoti: profesorji na fakultetah, znanstveni delavci, raziskovalci, arhitekturni teoretiki in kritiki, urbani sociologi, umetnostni zgodovinarji, ...? Dejstvo je, da v Sloveniji vsekakor obstaja trend razvoja novih tipologij večstanovanjske gradnje – od nizke zgoščene gradnje v začetku 1990-ih (ko razen večstanovanjskih sosek, vrstnih hiš in vila blokov ni bilo druge tipologije) do vertikalnih stavb/stolpnic 20 let kasneje, ki pa ni prinesel veliko kvalitetnih urbanističnih ter arhitekturnih realizacij večstanovanjskih naselij). Če gledamo na Slovenijo kot na urbani kon-

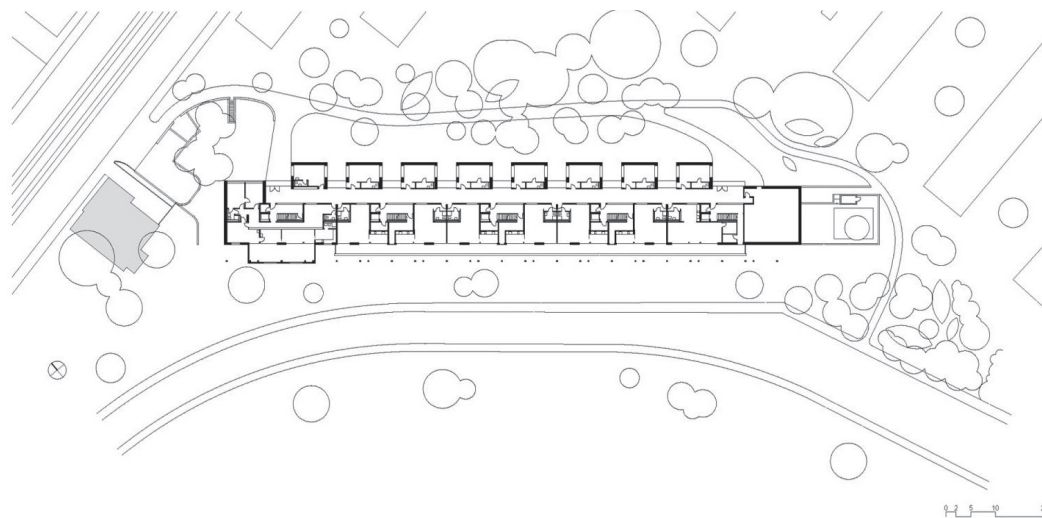
glomerat, regiopolis, potem je bila grajena zelo heterogena večstanovanjska arhitektura, vendar v precejšnem obsegu. Pavšalna ocena, ki izhaja iz tekočega spremljanja večstanovanjske gradnje (statistični podatki je ne omogočajo), daje vedeti, da v zadnjih dveh desetletjih v Sloveniji ne moremo govoriti o porastu deleža novih stanovanjskih tipologij, ki bi v primerjavi z individualno gradnjo soustvarjale kvalitetne bivalne površine urbanega okolja. Delež večstanovanjske gradnje z inovativnimi tlorisnimi zasnovami je minimalen, zato o trendu inovativne večstanovanjske arhitekture ni mogoče govoriti drugače kot o jagodnem izboru. Slovenija potrebuje večji delež heterogene stanovanjske tipologije, torej tudi arhitekta, da jo načrtujejo in razvijajo.

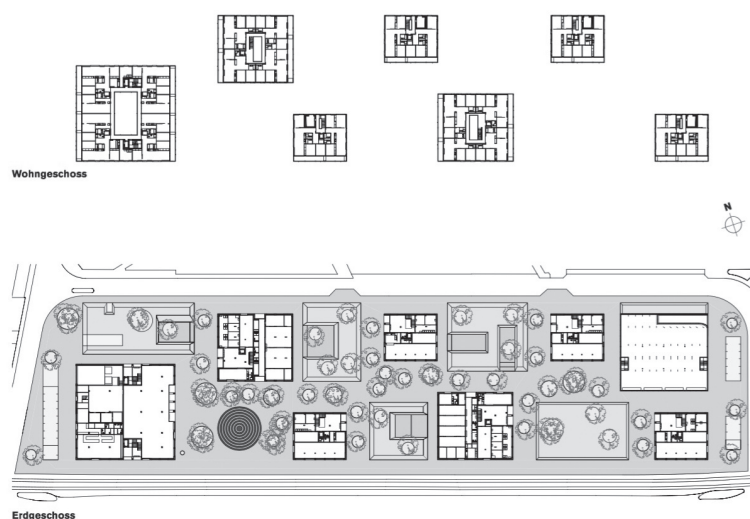
I kot Izolirana inovativnost (stroke, parcele, hiše)

Medtem ko najrazličnejši strokovnjaki, ki pokrivajo faze gradnje, predstavljajo, uvajajo in zagovarjajo novosti, ki jih ohranjajo v poslu, arhitekti močno zastajajo v ponujanju inovativnih rešitev. Normativizem tlorisov je slovensko arhitekturno stroko pripeljal v izolirano inovativnost, ki jo stroka kontinuirano izkazuje z vztrajanjem na estetski popolnosti. Ob realizacijah je dosežen občutek bivanja v renderjih, v fizični realnosti bivalnega prostora manjkajo samo photoshop manekeni. V večstanovanjskih stavbah ni naključnosti oz. je vloga načrtovane naključnosti (od Ruskina, prek C. Alexandra do npr. Sergison Bates) danes skoraj nična. Slovenska stroka je v strmenju k geometrizirani racionalizaciji estetike prišla do točke, ko se je smiselno od popolnosti vrniti k naključjem in manjšim prostorskim nepravilnostim, ki bodo stanovanjem zagotavljala specifično identiteto. Manko sinergije in interdisciplinarnega delovanja arhitektov, manko sodelovanja oz. vključevanja več akterjev vodi večstanovanjsko arhitekturo v visoko estetiziranje zunanjih površin (fasada, tlaki) s ciljem zviševanja vrednosti investicije – kar pa ni čisto nič drugega kot izolativna arhitektura. Večstanovanjska arhitektura mora biti bližje uporabnikom, za kar pa mora izstopiti iz samoizolacije.

J kot Javna površina ni praznina prostora

J. Gehl je v 1980-ih s svojimi terenskimi raziskavami dokazoval, da je več vreden (bolje in bolj uporabljen) meter poljavne površine tik ob večstanovanjskem

objektu, kot sto kvadratnih metrov javnega prostora za vogalom objekta. Do kvadratnega metra javne površine pred večstanovanjskim objektom prihajamo prepočasi in še zmeraj ga nimamo tam, kjer je zanj ustrezna lokacija. Čeprav oblikovanje zunanjih površin ni bilo strogo normativizirano (tako kot je bilo v socializmu) in čeprav postaja vse bolj specializirano, ostaja načrtovanje odprtega prostora in javnih površin togo, ker še zmeraj temelji na estetskih izhodiščih, kar nikoli ni in ne bo imelo smisla. Medtem ko arhitekti (s krajinskimi vred) tekmujejo v raznolikosti oblikovanja javnih in poljavnih površin večstanovanjskih enklav, pri nas še zmeraj ne moremo trditi, da je nastopil trend skrbno in premišljeno načrtovanega (pre)strukturiranja večstanovanjskega parterja. Večstanovanjska gradnja potrebuje načrtno strukturiran parter in ne kratkotrajno likovnost strukturne praznine prostora.

K kot Kontinuiteta predoločene nedoločenosti

V vsej svoji praksi v Sloveniji še nisem uspel načrtovati objekta tako, da ne bi bil z arhitekturo vsaj deloma v nasprotju z veljavno prostorsko dokumentacijo. V prid arhitekturne kvalitete sem moral zmeraj delno ali v celoti novelirati prostorske akte. Slovenski urbanizem je uročen. Uročeni urbanizem, ki ni pripravljen sprejemati novih tipologij in večplastnih prostorskih zasnov. Občinski podrobni prostorski načrti (večinoma »klonirani«) niso sposobni generirati ter uvajati novosti v segmentu večstanovanjske gradnje (ker je tisti, ki ji določajo lego in volumen, ne poznajo, saj se z njo tudi ne ukvarjajo). O umetnosti umeščanja objekta v prostor odločajo številni soglasodajalci, samo arhitekti ne. Arhitekti načrtujejo in dajejo predloge, o njihovem dosežku presojuje drugi. Do »prostora odgovorni« pripravljavci prostorskih aktov pišejo oblikovne pogoje (s pomočjo arhitektov) samo zato, da uradnike oborožijo z arsenalom slepih oblikovalskih (nabojev) pogojev – ti pa z njimi neuko streljajo v tarčo oblikovno predoločene nedoločenosti, kar vodi do tega, da je slaba rešitev zmeraj boljša od inovativne. Predoločena nedoločenost OPPN-jev kastrira kreativnega arhitekta in naročnika (če ne omaga arhitekt, omaga naročnik; ali oba odideta na drugo lokacijo ali pa si naročnik poišče manj trmastega in

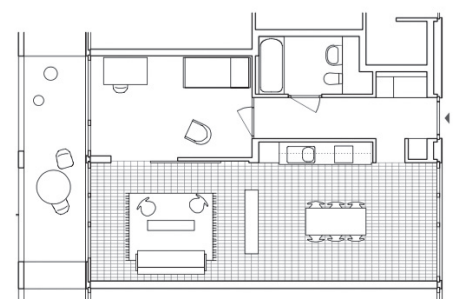
birokracije bolj večšega arhitekta). Kontinuiteta predoločene nedoločenosti zavira razvoj stavbnih tipologij in heterogenost urbanih struktur večstanovanjske arhitekture – prekinimo jo!

L kot Lepota nepopolnega

Večina najbolj kvalitetne večstanovanjske arhitekture v Sloveniji je popolna estetika. Estetika popolnosti, ki ne prenaša naključja. Živeti v izložbeni sobi ali na modni pisti ni najbolj prijetno (vsaj ne za večino). Wabi-sabi koncept japonskega gledanja na kulturo vrednosti lepote s kriterijem lepote nepopolnega. Kot lepo šteje tisto, kar z novim gledanjem na staro poraja nove oblike, nove možnosti uporabe. Možnost neke nove in dolgotrajnejše uporabe ponujajo samo nepopolne forme. Večstanovanjska arhitektura je v svojem bistvu zmeraj nepopolna – učinkovita je tista, ki prenese nove potrebe po spremembah, dopolnitvah, nadgradnjah, nove načine uporabe, obenem pa ohranja razumevanje prostora ter materialno vez s tradicionalnim. Tudi uporabniki stanovanj si bodo v bodočnosti najbrž kmalu s pomočjo 3d tiskalnikov sami oblikovali stavbno pohištvo in stanovanjsko opremo. Popolne prostorske zasnove ne prenesejo iniciative svojih uporabnikov, zato postajajo relikti. Arhitekti naj pričnejo raziskovati, kje v večstanovanjski arhitekturi je prostor za nepopolnost!

M kot Manj-še ni več

Stanovanja v večstanovanjskih objektih so premajhna in predraga, je že pred dvajsetimi leti opozarjal Wolf de Prix: »Točno vem, kakšni bodo ugovori, toda zdi se mi povsem neodgovorno tlačiti štiričlansko družino v stanovanje z osemdesetimi do devetdesetimi kvadratnimi metri.« Strinjam se. Stanovanja morajo biti večja in manj draga. Glede na slovenski popis (2011) je več kot polovica naseljenih stanovanj enostanovanjskih, gostota naseljenosti pa je večja kot v državah OECD. Povprečna uporabna površina je 27,4 m² ali 1,1 sobe (brez kuhinje), s kuhinjo pa je 1,4 sobe. Povprečna velikost stanovanjske enote je 93 m². Če upoštevamo in računamo razmerje med eno in večstanovanjskimi stavbami, se razmerje povprečne uporabne površine precej zmanjša in je daleč pod standardi OECD. Stanovanjske enote v večstanovanj-

Osrednji bivalni prostor z avlo - struktura stanovanjske enote povzema tlorisno dispozicijo meščanskega stanovanja iz začetka 20. stol. Bivalni prostor po celotni dolžini spremlja loža. Večja stanovanja imajo vhodno avlo, iz katere so izpeljani vstopi v vse prostore. Primer: Adrian Streich, večstanovanjski kompleks Werdweis, Zurich, 2007.

slih objektih slovenskih mest in drugih naselij so premajhne, ponujajo nizko kvaliteto in so predrage. Tudi to je razlog, da ljudje raje rešujejo vprašanje strehe nad glavo s samograditeljstvom, z motom za manj dobiti čim več. Ampak manj-še ni več!

N kot (Ne)inovativna realnost natečaja

Splošno prepričanje je, da zvedav naročnik, predvsem pa anonimni javni natečaj odpirata pot arhitektom, da uveljavljajo nove tipologije in smernice na področju večstanovanjske gradnje. To pa velja le do neke mere. Slovenski natečaji niso nikoli razpisani tako, da bi podpirali inovativnost. ZAPS veliko bolj od radovednosti arhitekta podpira interese natečaja kot instrumenta za pridobivanje najboljše rešitve, v upanju, da se bodo z odločitvami strokovnih žirij vzpostavili kriteriji, ki bodo spodbujali razvoj stroke. Pa temu seveda ni čisto tako. Gledano pod drobnogledom smo zamudili številne izzive, ki jih je pred nas postavljala predvsem zahodna Evropa, ki je večstanovanjsko arhitekturo razvijala iz arhitekturnega ter urbanističnega raziskovanja prostora. Natečajna praksa v Sloveniji je zaradi manka nekaterih ključnih dejavnikov za njen razvoj prehitro postala neinovativna realnost. V večini primerov se inventivnost na področju večstanovanjske gradnje izkaže za zelo problematično (ker pomeni odstopanje od ustaljenega), brez inventivnosti pa ne pride do spreminjanja togih normativov in njihovega prilagajanja človeku. Inventivno raziskovanje je potrebno podpreti (in seveda sprti vrednotiti) ter prepoznati potenciale novitet, toda javni natečaji samo z odločitvami strokovnih žirij ne morejo biti instrument inovativnega in strokovnega raziskovanja. Čeprav zakonodaja določa v prostorskih aktih območja natečajev (v glavnem jih določajo arhitekti tam, kjer vidijo javen interes(?)), se tako zasebni kot javni naročniki izogibajo natečajem, morda tudi zato, ker večina natečajev prinaša »iste« arhitekture in »enako« arhitekturo. Kako narediti natečaje inovativne?

O kot Okultizem fasade

Čas projektiranja večstanovanjske stavbe se krajša in postaja absolutno prekratek. Naj se sliši še tako čudno, z možnostmi novih orodij, ki omogočajo generiranje povsem drugačnih form večstanovanjskega objekta, se je obrt oblikovanja večstanovanjske stavbe v Sloveniji skrčila na fasadni plašč. Arhitekti potrebujejo za kvalitetno večstanovanjsko stavbo več časa. Za in pred fasado, nad in pod streho, v coni stavbnega ovoja bi moralo čimprej priti do kompleksne prenove, tako tlorisov kot zunanjih površin večstanovanjske stavbe. Takšnih primerov v Sloveniji skoraj ni. Ovoj mora neizogibno postati eden od ključnih elementov večstanovanjske stavbne strukture in ne njena kulisa. Vsa neinventivnost in manko rizika inovativnega arhitekturnega snovanja večstanovanjskega objekta sta trenutno skrita za ekstravagantnimi oblikami in materiali opne, ki ni v funkciji tehnološko kvalitetne, kaj šele večfunkcionalno strukturirane stavbe. Praksa barvitega lepotečenja in oblačenja stavb v stiropor je izključila arhitekture. Morda je okultizem fasade sprožil proces arhitekturnega fasaderstva. Arhitekti so pozabili, da fasaderska dela izvajajo drugi strokovnjaki. Nikogar ne moti dovolj, da se modernistične večstanovanjske stavbe oblačijo v stiropor (vitke mladenke so postale starke, ki se zavijajo v deko in

zakrivajo propad svojega telesa), arhitekti se pritožujejo nad živimi barvami ali pa v zagotavljanju eksistence delajo izračune za izolacijske ovoje. Arhitekti morajo opozarjati in doseči zavedanje, da je pogoj za financiranje energetske sanacije celostna prenova večstanovanjskega fonda, načrtovana in koordinirana s pomočjo arhitektov.

P kot Preurejanje modernosti

O nuji, priložnostih in potencialih za celostno prenovu slovenskega večstanovanjskega fonda se skoraj ne govori. Če pa se, se na manj primeren način. Gluhonemost je povzročil t. i. Jazbinškov zakon, ki je stanovanjem omogočil poceni in večinski (skoraj vsi so postali lastniki) odkup stanovanj, tako da preurejanje večstanovanjskih objektov ni možno, dokler ni večinskega soglasja lastnikov. Če ga ni (tudi glede barve), ni prenove, kaj šele celostnega pristopa k prenovi. Toda, tako kot se je v 20. stoletju propagiral »moderen« človek za novo dobo, je smiselno, da se tudi v prvi polovici 21. stoletja promovira potreba po spremembi očič – družba potrebuje trajnostno osveščenega človeka, ki lahko kompleksno trajnost doseže le s pomočjo strokovnjakov. Če bi prenova večstanovanjskih stavb pogojevala arhitekta, bi se lahko na prenovu gledalo precej širše. Izkazalo bi se, da je v preurejanju obstoječega stanovanjskega fonda izjemna priložnost: razširitev oboda, dodajanje novih bivanjskih in zunanjih površin (lože), nadzidave, s katerimi se lahko financira prenova (2–3 etaže so dovolj za nekajetažno stavbo). Nastane nova stavba, nova podoba, ki je iskrena in izraz trajnostnega načrtovanja.

R kot Rezerve

Prostor mesta oz. vsi prostori so neprestano spremenljivi, zato potrebujejo kreativnost tistih, ki odločajo o njihovi rabi, razvoju in oblikah! Kreativni potencial je najboljša rezerva. Med številnimi trendi, ki jih je prinesla plima konjunktura, je v neprestani želji po uveljavljanju novosti večkrat nastala kontraproduktivna situacija, ki je slonela na prepričanju, da je najboljše tisto, kar se najlažje proda. Ne drži, ker gre za inventivno neracionalnost. Inventivna neracionalnost zanika kontinuiteto procesov iskanja kreativnih prostorskih rešitev. Do inventivne neracionalnosti prihaja zaradi separtnih procesov specializacije in tudi zaradi prevzemanja forme brez razumevanja in možnosti vsebine. Vizualno posnemanje oz. le oblikovanje nove podobe, ki ima prednost pred tlorisno zasnovno, je inventivna neracionalnost. V prihodnje velja staviti na kompleksnejšo kreativnost arhitektov in tistih, ki bodo sodelovali z njimi. Rezervo predstavlja kompleksna kreativnost. Kompleksno kreativnost arhitektov je smiselno graditi na temeljih inventivne racionalnosti (zdravi pameti). Inventivna racionalnost zahteva kontinuiteto večsektorskega načrtovanja, sprotno spremljanje in kolektivno usmerjanje številnih parametrov, ki vplivajo na načrtovanje večstanovanjske stavbe.

S kot Slepota specializacije

Danes je z ekonomskega vidika veliko bolj vrednoteno delo strokovnjakov specialistov kot strokovnjakov generalistov. Generalist ni strokovnjak – takšno vrednotenje je slepota procesa specializacije. Generalist je mojster! Arhitekturna stroka potrebuje moj-

stre. Mojstre, ki so sposobni generalistično, celostno (procesno, strukturno, oblikovno, razvojno, ...) kreirati arhitekturo, ki zagotavlja zviševanje bivalne kvalitete. A ker to ni »specialistično razmišljanje«, arhitekti pri nas ne najdejo ustreznih sogovornikov. Teh pa ni tudi zato, ker arhitekturna stroka v svoje delovanje ne uspe vključiti specializiranih strok, ki raziskujejo in sooblikujejo bivanjski prostor. Arhitekti se bodo morali rešiti slepe pege egocentrizma ter v prihodnje svoje delovanje razvijati v okviru sodelovanja s čim širšo paleto strokovnjakov specialistov, ki bodo pomagali pri zvišanju standardov načrtovanja bivalnih okolij (sociologi, kriminalisti, pediatri, ...).

Š kot Šepanje tlorisa

Pred dvajsetimi leti so si arhitekti z razvijanjem arhitekturnega tlorisa zagotavljali existenco, s prevlado 3-dimenzionalnega (kmalu še večdimenzionalnega) načrtovanja pa se skoraj noben arhitekt ne ukvarja več z optimiranjem tlorisov večstanovanjske arhitekture, kar pomeni, da forme ter tipologije objekta ne strukturira več iz tlorisa. Slovenski stanovanjski tlorisi so postali šepavi.

M. Steinman je v predstavitvi delovanja arhitekta Michaela Adlerja citiral njegovo pogumno misel: »Ko načrtujem hišo, pričem s sobami, pri tem pa ne opredeljujem njihove dokončne rabe: lahko so (bodo) uporabljane na različne načine in tisto, kar naredijo stanovalci iz njih, opredeljuje njihovo funkcijo. Živeti v sobah je del arhitekture!« Adler trdi, da sta razumevanje in raziskovanje tlorisa ključnega pomena za razvoj stanovanjskih tipologij. Kvaliteta strukturiranja tlorisov pogojuje razvoj stanovanjskih tipologij, raznovrstnost in kvaliteta stanovanjskih tipologij vplivata na razvoj kvalitetnih bivanjskih ambientov! V Sloveniji se nasprotno prav trudimo, da procesi strukturiranja stanovanjskih stavb ne izhajajo iz tlorisov. Načrtovalec stanovanjske arhitekture ne sme biti načrtovalec urbanistične zasnove večstanovanjskega kompleksa (razen če ni zmagovalec natečaja). Razmejitev arhitekta, ki dela iz forme, in arhitekta, ki dela z zakonodajnimi določili v prostoru, je pripeljala do nižjega in nekvadratnega oblikovanja bivalnega okolja. Še enkrat, kvaliteta strukturiranja tlorisov pogojuje razvoj stanovanjskih tipologij, raznovrstnost in kvaliteta stanovanjskih tipologij vpliva na razvoj kvalitetnih bivanjskih ambientov!

T kot Transport Oriented Development (TOD)

Ali bi Slovenija že imela drugi železniški tir, če bi vzporedno z načrtovanjem le-tega planirala pospeševanje urbanega razvoja, npr. po finskem vzorcu (gradnja centralnih polov) v bližini infrastrukturnih koridorjev? Že zdavnaj. Dejstvo je, da večstanovanjska gradnja sodi v bližino infrastrukturnih koridorjev, vendar v njihovo bližino ne more priti, ker načrtovanje prometne infrastrukture poteka ločeno od načrtovanja razvoja naselij. Zato javni potniški promet išče potnike na praznih postajališčih izpraznjenih naselij, nova naselja pa nastajajo tam, kjer javna potniška infrastruktura sploh ni predvidena. Slednje dokazuje tudi praksa načrtovanja obvoznic, ki se izogibajo vplivnim območjem naselij (kar je razumljivo) ter rovarijo po gozdnih in kmetijskih površinah samo zato, da ni potrebno načrtovati urbanega razvoja ali celo preverjati vplivov nanj. Če je razumljivo, da se obvoznice izogibajo naseljem, ne bi

smelo biti razumljivo, da se načrtovanje obvoznic izogiba urbanizmu (arhitektom, ki razmišljajo, kako se bo urbaniziral prostor ob obvoznicah). Načrtovanje stanovanjskih naselij in prometna infrastruktura se morata neločljivo povezati.

U kot Uročenost forme

Urbani objekt preseže svoje merilo in povabi k neki drugi dejavnosti. Večstanovanjska arhitektura mora biti v naseljih načrtovana kot urbani objekt, ki je marsikdaj sposoben preseči svoje merilo. Žal se večina arhitektov ukvarja z vprašanjem presejanja merila predvsem glede optimiranja volumna (maksimiziranje uporabnih površin) na parceli in s privlačnostjo estetiziranja fasadne opne ter nikakor ne opazi, da večstanovanjska arhitektura potrebuje zmeraj sveže in nove tipologije, plega tega pa celo zavrača tiste, ki so izkustveno preverjene. Slovenska arhitektura je na področju večstanovanjske gradnje uročena, ker je preslabo (ali sploh ni) pripravljena razvijati nove tipologije in večplastne prostorske zasnove. Koliko birojev lahko naštejemo, ki so prinesli poleg popolnega detajla specifične, slovenskemu potrošniku in prostoru prilagojene zasnove?

V kot Večgeneracijsko bivanje

V 20. stoletju smo Slovenci drastično spremenili svoje bivalne navade. Enega najbolj tenkočutnih opisov spreminjanja bivalne kulture je zapisala M. Haderlap v romanu *Angel pozabe*: babica se obupano bori za ohranitev domačije, na kateri je družina živela stoletja, njen sin pa želi, potem ko si zgradi sodobno škaflo z neuporabnimi balkoni, staro hišo podreti. V sto letih se je večina Slovencev poslovila od domačij. Dom predstavlja stanovanje. Ali lahko v večstanovanjski stavbi stanovanje postane dom? Dejstvo je, da je sodobno večstanovanjsko stavbo smiselno načrtovati kot večgeneracijsko hišo. Za več generacij in ne samo za »moderno družino«, ki je njen prvi in edini uporabnik. Glede na procese socialne transformacije potrebujejo večstanovanjski objekti stanovanja s sobami. S sobami, ki se lahko povezujejo in s povezavami funkcionalno prilagajajo potrebam uporabnikov. Stanovanje ni nikoli načrtovano za enega uporabnika ali le za nekaj desetletij. Le večfunkcionalno načrtovane strukture omogočajo večgeneracijsko bivanje, zato se bo moral delež stanovanj, načrtovanih za večgeneracijsko bivanje, v urbanih okoljih planirano povečevati. Arhitekti morajo nujno raziskovati možnosti za načrtovanje večgeneracijskih stanovanj.

Z kot Zdravilci prostora

Večstanovanjska gradnja je vzpostavila marsikateri urbani prostor, ki predstavlja antiurbano krajino. Še več, glede na izjemno specifične razmere (po osamosvojitvi je imelo več kot 90 % državljanov bivalno enoto, stanovanje ali hišo v zasebni lasti, enodružinske hiše pa krepko presejajo 70 % vseh stanovanj) je delež suburbanih površin precej večji od deleža urbanih površin. Suburbani prostor ne ponuja kvalitetnih urbanih ambientov, ki jih lahko npr. prinaša večstanovanjska gradnja. Še več, suburban prostor se brani pred urbanizacijo; ljudje varujejo naravne površine oz. se borijo proti temu, da negativni posegi stroke trajno poškodujejo ranljiv naravni ter ustvarjen grajeni prostor. Pri tem razumejo, da so prevzeli

stvari v roke, zato se najbrž čutijo tudi poklicane, da sami odločajo, kje, kaj in kako bodo gradili. V Sloveniji skoraj nič ni bilo narejenega na področju preprečevanja samograditeljstva in stanovanjske politike. Pobudo prevzemajo »zdravilci«. Pojavljajo se najrazličnejše skupine in posamezniki (tudi mnogi arhitekti mlajših generacij so med njimi), ki odreagirajo na aseptično urbano tvarino mest 20. stoletja in s svojim »zdravilstvom« učijo uporabnike rabe tako objektov kot nedefiniranih opustelih prostorov mest in suburbije (z metodo *from bottom to up*). Hkrati se borijo proti predoločenim funkcionalističnim ambientom, ki so nastali z metodo načrtovanja *from top to bottom*. Stanje je kaotično, ker zdravilci ne opazijo, da načrtovanja od zgoraj navzdol ne izvaja (samo) arhitekt, temveč predvsem birokracija (za katero se lahko skriva nekreativni arhitekt). Zdravilci prostora analizirajo stanje v prostoru, arhitekti jih lahko poslušajo in se odločijo, da v projektiranje vključijo nekatere njihove zahteve. In to bi bilo čisto dovolj.

Ž kot Živeti v ikoničnem ali Živo projektiranje

Stanovanjska arhitektura je arhitektura za ljudi. Pri načrtovanju večstanovanjske arhitekture imajo arhitekti precej več odgovornosti (večina bi jih raje gradila za bogate lastnike, ne pa za neznanega uporabnika), kot se je zavedajo ali so jo pripravljene sprejeti. Ikonična arhitektura pokriva potrebe naročnika in ne potreb uporabnikov (zato so le redke arhitekturne realizacije ikonično oblikovane večstanovanjske gradnje uspešne). Razvoj novih stavbnih tipologij ne more potekati skozi ikonično arhitekturo, tisto, kar ji manjka, je »živo projektiranje«. Projektiranje, ki ga prinesejo komune, zadruga, interesna društva, ... Arhitekturno načrtovanje za interesne skupine ne vodi v specializacijo, temveč v boljše razumevanje potreb in pričakovanj uporabnikov. Spodbujanje načrtovanja večstanovanjske arhitekture v skupinah podobno mislečih bo projektiranje večstanovanjske gradnje premaknilo na višjo raven: do dobrih rešitev se bo prihajalo tako, da arhitekt ne bo imel le načrtovalskih sposobnosti, ampak bo postal dejaven udeleženec načrtovalskega procesa, v katerega bodo vključeni uporabniki, investitorji, specialisti in ... »Arhitekt« bo končno usmerjal in izvajal »projektiranje v živo«.

Statična fleksibilnost - betonska gradnja vzpostavlja fluidno tlorisno strukturo, ki z nizanjem enokovrednih sob po obodu v sredici vzpostavlja servisni prostor, ki se prilagaja potrebam stanovalcev. Primer: Rigler Riewe, večstanovanjska stavba Gradec (A) - Strassgang, 1994.

"There is never a time to do it wrong, even if you know the time when you can do it right hasn't come yet."

by Uroš Lobnik

For a certain short period of a few years, designing multi-family residential was the flagship genre of Slovene architecture. The young and middle generations of architects were generating new images of the multi-residential landscape, which represented a kind of a shop window of the most ambitious architectural bureaux. It didn't matter how thought-out a design was - the decisive factor was the form, being that the building was not allowed in any way be reminiscent of the uncouth, standardised socialist-realist blocks. That is the motivation behind the colourful playfulness and excitement of the facade membrane, digressions from the orthogonal plainness and straightness (such as that of a ruler laid flat on a desk). Some multi-family buildings were so different that they stood out even from the Western Europe norm; they got noticed abroad and went on to adorn the cover pages of various foreign magazines and books.

The needs, sites, and typologies of multi-family residential construction were in the hands of the investors, while architects - almost all of them - designed according to the clients' wishes. The diversity of the appearance was a way to mask the investment value, as well as to promote the building. The strong economy of the time also required a responsive production of designs, so this wasn't a favourable time for promoting new spatial developments, or for a committed and integral approach of architects. This may be the reason why the Slovene multi-residential architecture has not yet seen a professional review for the entire time of our independence.

The professional architectural community has not been able to establish a value-based critical system despite the fact that most of the architects who did design work were aware of greater or smaller anomalies, such as undersized floorplans with unsuitable orientation. Any sort of a holistic design approach was frowned upon, the entire development was left to developers, and even public clients often acted like real-estate agents rather than shapers of the national housing policy. The mounting lack of critical attitude towards the self-regulating market processes on part of the architects (and schools) led to an undue specialisation and secularisation of the profession, which had even the most creative segment of the architectural community succumb to a pragmatic and normativistic meekness. The egregiously low market price of architectural designing proves, among other things, that ever since the early 1990s, the architects have not been able to find a partner who could use their help to set up a housing policy which would guide and encourage a quality development of multi-residential construction.

The question of who is to shape the development of multi-residential construction, and how, is still waiting to be answered. The lack of influence on the development of the creative potential of the contemporary Slovene architecture is felt by everyone. The state of the Slovene multi-residential construction will have to be researched from top to bottom.